
Hatidža Čar-Drnda

STARI MOST U MOSTARU

Rezime

Cilj ovog rada je da prikaže nastanak Starog mosta u Mostaru, jer je dugo vremena u jugoslavenskoj historiografiji postojalo mišljenje da je on baština iz rimskog perioda. Naučnici koji su koristili izvorni materijal osmanskih arhiva već u četvrtoj deceniji dvadesetog stoljeća su tvrdili da je Stari most u Mostaru sagrađen u vrijeme sultana Sulejmana Zakonodavca 1566. godine i da je njegov arhitekt bio mimar Hajrudin. Koristeći dokumente iz Ahkam deftera koji se nalaze u Osmanskom državnom arhivu u Istanbulu, u ovom radu su dati detalji u vezi s njegovom izgradnjom te vremenom trajanja njegove izgradnje. U radu se navode i sume koje su bile predviđene za izgradnju te socijalne kategorije stanovništva koje su u tome participirale.

Ključne riječi: Mostar, most, građevinski radnici, sultan, Muhamed-beg, Osmanska država.

MEDU MOSTOVIMA koji su sagrađeni u periodu osmanske vladavine najimpresivniji su most na Drini u Višegradu sa 12 lukova i most preko Neretve u Mostaru sa samo jednim lukom. Kako je vrijeme izbrisalo sjećanje na ime graditelja mosta u Mostaru, a naučna istraživanja historijskih dokumenata pohranjenih u Državnom arhivu u Republici Turskoj nisu vršena sve do iza druge polovine 20. stoljeća, objavljen je niz

radova u kojima je isticano da je most na Neretvi u Mostaru baština iz rimskog doba, ili da je to djelo dalmatinsko-italijanskih majstora.¹ To što narodna tradicija vezuje gradnju mosta za dalmatinsko-italijanske majstore ima svoju historijsku podlogu. Dubrovčani su u Bosanskoj kraljevini, a isto tako i u Osmanskoj državi bili aktivni u gradnji i sakralnih i profanih objekata. Ostalo je to zapisano i u historijskim dokumentima i u kolektivnoj memoriji. Tokom viševjekovne egzistencije odvijala se kulturna razmjena i vršeni su međusobni uticaji različitih kultura između osmanskog dvora i talijanskih gradova. Kulturne razmjene bile su intenzivne naročito u vrijeme sultana Murata II, Mehmeda II i Bajezida II, što se trajno odslikalo i u kolektivnoj memoriji. Pripisivanje gradnje mosta dalmatinsko-talijanskim majstorima je refleks svijesti o tome. Johan Roskiewicz, pisac studije o Bosni i Hercegovini, koristeći se narodnim predajama, navodi da je most na Neretvi u Mostaru dao sagraditi car Trajan, a da ga je dao obnoviti i renovirati sultan Sulejman I.² U svojoj studiji o mostu preko rijeke Neretve Anheger navodi da je i Mehmed Aşik pisao o Neretvi i drvenom mostu koji je bio izgrađen na lancima preko njenih obala, zbog čega je prelaz preko njega predstavljao opasnost. Zbog toga je sultan Sulejman, kaže on, poslao glavnog mimara Sinana na mjesto da izvrši procjenu terena i napravi plan za gradnju novog mosta. On je ustanovio da je gradnju nemoguće izvršiti, pa se od toga odustalo. Međutim lokalni graditelj je uspio postaviti osnovu za gradnju kamenog mosta i izgraditi kameni most.³ Tu legendu su koristili i neki naši autori koji su pisali o historiji Mostara i mosta na Neretvi.⁴

Međutim, historijski izvori govore nešto drugo. Već davno zapisao je Hasan Bey-zade u svojoj hronici da je Most u Mostaru preko rijeke Neretve sagrađen u vrijeme sultana Sulejmana I.⁵

¹ Robert Anhegger, "Die Römerbrücke von Mostar. Ein Beitrag zur Geschichte und Organisation des Bauwesens im Osmanischen Reich", *Oriens*, Vol. VII, Nr I, E. J. Brill-Leiden 1954., 88. (dalje: R. Anhegger, Brücke).

² J. Roskiewicz, *Studien über Bosnien und die Hercegowina*, Leipzig und Wien 1868., 140.

³ R. Anhegger, "Brücke", 98, 99.

⁴ F. Bajraktarević, "Mostar", *Islam Ansiklopedisi*, 8, Milli Eğitim Basımevi, Istanbul 1978., 429, 430.

⁵ Hasan Bey-zade Ahmed Paša, *Hasan Bey-zade Tarihi, Metin ve indeks (1003-1045/1595-1635)*, Pripremio Şevki Nezih Aykut, Cilt II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004., 164.

U radovima koji su pisani na osnovu izvornog materijala osmanskih arhiva u prvoj polovini 20-og stoljeća isticano je da je most u Mostaru naslijeđe osmanskog perioda i da je most sagrađen prema projektu arhitekta Hajrudina. Ahmed Refik je 1937. godine objavio studiju o mimaru Sinanu u kojoj je naveo dokument koji govori da je most preko rijeke Neretve u Mostaru sagrađen u vrijeme sultana Sulejmana I, a da je njegov graditelj bio mimar Hajrudin.⁶ Franc Babinger je, također, na osnovu istog dokumenta napisao studiju o mostu u Mostaru u kojoj je naveo iste činjenice.⁷

Evlija Čelebi u svom *Putopisu* spominje mostarski most za koji kaže da je sagrađen po naredjenju sultana Sulejmana I. Međutim njegova konstatacija da je most građen prema projektu mimara Sinana nije u skladu s historijskim činjenicama.⁸

O Starom mostu, kao simbolu Mostara, pisali su svi oni koji su u svojim putopisima ili studijskim bilješkama govorili o Mostaru. Bibliografiju radova o Starom mostu uradila je Jagoda Serdarević,⁹ zatim Amir Pašić u svojoj studiji o Starom mostu¹⁰, a mi ćemo korišćene radove citirati na odgovarajućem mjestu, dajući prednost izvorima.

Most koji je sultan Mehmed II Fatih dao sagraditi preko Neretve prije 1473. godine, nakon više od devet decenija postojanja, našao se u dotrajalom stanju. U toku 1565. godine građani Mostara uputili su sultanu Sulejmanu I u Istanbul predstavku da se u kasabi Mostar, preko rijeke Neretve, nalazi most. Pošto je on u ruševnom stanju, zamolili su da se umjesto dotrajalog mosta sagradi novi most.¹¹

Sultan je odobrio da se stari most poruši, da počne gradnja novog mosta, te je u vezi s tim izdao određene naredbe naslovljene na mostarskog

⁶ Ahmed Refik, *Mimar Sinan*, Istanbul 1931., s. 5; Isti, *Türk Mimarları*, Istanbul 1937., 75.

⁷ Franz Babinger, "Die Brücke von Mostar", *Morgenblatt*, LIII, Nr. 115 vom 15 Mai, Zagreb 1938., 11.

⁸ H. Šabanović, *Putopis*, 470.

⁹ J. Serdarević, *Bibliografija radova o Starom mostu u Mostaru*, Mostar, 2003.

¹⁰ A. Pašić, *The Old Bridge (Stari Most) in Mostar*, Istanbul, 1995.

¹¹ ANUBiH, *Zbirka 12*, s. 81, d. 1. Ove dokumente iz Ahkam deftera objavili su: Abdulah Polimac, "Novi dokumenti o gradnji Starog mosta u Mostaru", *Most 14-15*, Mostar 1977., 109-114, zatim Milan Vasić, "O gradnji starog mosta u Mostaru", *Godišnjak Balkanološkog instituta BALKANICA VIII*, Beograd 1977., 189-199. U radu smo koristili vlastiti prevod.

kadiju i Muhamed-bega, nadzornika sultanovih hasova u Hercegovini.¹² Za nadzornika pripremnih i finalnih radnji u vezi sa izgradnjom mosta sultan je imenovao navedenog Muhamed-bega. Sačuvano je nekoliko dokumenata u Državnom osmanskome arhivu u Istanbulu koji daju vrlo značajne informacije o pripremnim radovima u vezi s gradnjom, o socijalnim kategorijama i pravnim licima koji su u vezi sa zakonom bili dužni finansijski participirati u gradnji mosta, o procjeni visine troškova potrebnih za kompletnu izgradnju mosta, kao i o profesionalnim i fizičkim izvođačima radova na gradnji mosta. Zahvaljujući ovom izvornom materijalu mogu se odbaciti sve neosnovane priče vezane za gradnju mosta i može se bez ikakvih pretpostavki i dilema kazati ko je i kada sagradio ovaj most, koliko je približno potrošeno sredstava, ko su bili njegovi izvođači. Tu se nalazi i dokument koji smo ranije spomenuli, a u kojem je navedeno ime arhitekta na osnovu čijeg projekta je sagrađen most i utvrde sa njegove dvije strane.

U dokumentu koji je Muhamed-begu, nadzorniku mukata u Hercegovinačkom sandžaku, uputio sultan Sulejman 16. oktobra 1565. godine (23. džumadel evvel 973.) nalazi se podatak da je sultan Mehmed II Fatih dao da se preko rijeke Neretve sagradi jedan most.¹³ Važniji dio navedenog dokumenta navešćemo u prijevodu:

Muhamed-beg, nadzornik mukata u Livi Herseg uputio nam je pismo. Ti koji si nadzornik, na moja Vrata si poslao obavijest da se u Livi Herseg u samom Mostaru na rijeci Neretvi između dvije kule nalazi most koji je sagradio umrli sultan Mehmed han. Zatim, da je on dotrajao i da treba sagraditi novi most od čvrstog materijala (kamena). U vezi sa tim izdata je časna naredba i odobreno je da se naplati avariz (vanredni državni porez) u iznosu od 40.000 akči od onih koji plaćaju harač u kadilucima: Novi, Nevesinje i Mostar.

Odobreno je da se uzme 100.000 akči iz resmi filurije u kadiluku Novi.

Prema približnom proračunu stručnjaka most se može izgraditi za trista hiljada akči. Tako je časnom naredbom rečeno.

Od tih odobrenih 140.000 akči utrošeno je nešto za kamen i drvenu građu, a nešto za olovo, željezo, grede i drugi potreban materijal. Sva drvena građa

¹² Isto, s. 641, d 1., s. 433, d. 1., s. 1023, d. 1., s. 1061, d 3., d. 4.

¹³ Isto, s. 641, d. 1.

treba da se pripremi do početka građevne sezone. Svi građevinski i fizički radnici moraju biti na odredištu kada počne sezona gradnje.

Gradnja treba da se obavi za dva do tri mjeseca.

Raspon mosta između dvije kule treba da bude u jednom luku dužine 46 aršina. Stari most treba da se poruši i (materijal) iskoristi za izgradnju novog mosta. Dužnost mi je (kaže nadzornik mukata), da izvijestim da je novca nestalo, a nije sve potrebno nabavljeno. Ukoliko rijeka nabuja, mogla bi i ono što je pripremljeno da poplavi”.¹⁴

Muhamed-beg, nadzornik mukata, zamolio je u pismu sultana da izda nove instrukcije u vezi s daljim finansiranjem pripremnih radnji. U vezi s tim sultan je naredio da se dalje finansiranje podmiruje iz prihoda koji su davali stočari nomadi Hercegovačkog sandžaka i to ona sredstva koja su dali za 1562/3. godinu u iznosu od 60.000 akči, zatim iz prihoda filuridžija Kliškog sandžaka u iznosu od 100.000 akči. Pri tome je sultan zahtijevao da se svi izdaci pojedinačno popišu, popis ovjeri, a zatim da mu se svi ti kompletni podaci dostave.¹⁵

Za gradnju mosta, prema stručnoj procjeni, bilo je potrebno osigurati iznos od 300.000 akči. Ta sredstva je trebalo prikupiti od poreza određenih pravnih kategorija stanovnika Hercegovačkog i Kliškog sandžaka. U skladu sa sultanovim naredbama sredstva su trebala biti osigurana od sljedećih poreskih obveznika¹⁶:

- od onih koji su plaćali vanredne državne poreze u kadilucima:	
- Novi, Nevesinje i Mostar	40.000 akči
- od filurije Vlaha u kadiluku Novi	100.000 “
- od stočara nomada u Hercegovačkom sandžaku	60.000 “
- od filurije Vlaha Kliškog sandžaka	100.000 “
- od vanrednih državnih nameta	150.000 “
Ukupno	450.000 “

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto, s. 641, d. 1, s. 433, d 1.

Kako vidimo, troškovi nabavke materijala i gradnje prevazilazili su predviđenu sumu od 300.000 akči. Koliko je sredstava prikupljeno i utrošeno ne može se znati na osnovu navedenih dokumenata, pogotovo kada imamo u vidu da su se određene kategorije poreskih obveznika pobunile protiv naplate traženih poreza.

U dokumentu koji je pisan 6. augusta 1565. godine (9. muharrema 973. po Hidžri), navodi se da su se pobunili Vlasi Nevesinja zbog traženja i od njih vanrednog poreza za izgradnju mosta na Neretvi. U vezi s tim uputili su sultanu predstavku, jer oni zakonom nisu bili obavezni plaćati državi vanredne namete. Sultan je uputio naredbu begu Hercegovačkog sandžaka i kadiji Nevesinja rekavši:

Visokoj Porti je dostavljena predstavka (arzuhal) da je sultanskim fermanom naređeno da:

*se od svake kuće Nevesinjskog kadiluka naplati po trideset akči za troškove izgradnje mosta u kasabi Mostar. To je, u skladu sa časnom naredbom, zatraženo i od pripadnika Vlaha koji su nastanjeni u navedenom kadiluku. Zbog toga su došli knezovi i katunari vlaških skupina nastanjeni u tom kadiluku i zamolivši kazali: 'Mjesta u kojima smo mi nastanjeni su krševita i nemaju vode. Zemlje za obrađivanje je vrlo malo. U našem kraju neprekidno traje suša. U ljetnim mjesecima je velika vrućina. Pošto nemamo vode, ne možemo ostati na jednom mjestu. Kao i grupe Cigana, bježimo iz mjesta u mjesto. Život nam je time otežan. Pa, ipak, dajemo harač u iznosu od 170 akči. Do sada smo ga svake godine redovno plaćali i bili smo oslobođeni vanrednih državnih poreza. Sada, kada se od nas traži da platimo (avariz), svi mi izjavljujemo da to ne možemo platiti.'*¹⁷

U vezi s predstavkom Vlaha Nevesinja sultan je odgovorio da navedeni Vlasi ne moraju da učestvuju u finansiranju gradnje ovog mosta, jer, po zakonu, to nisu obavezni, dok ostali, koji su u skladu s kanunom dužni plaćati vanredne poreze, treba to da učine. Jer, ovaj most gradi se i za njihovu korist. Kada se završi njegova gradnja, moći će lakše da obavljaju svoje poslove.¹⁸

Učešću u finansiranju građenja mosta protivili su se i Vlasi u nahiji Belgrad (Glamoč) i drugim nahijama Sandžaka Klis. Nadzornik gradnje

¹⁷ Isto, s. 81, d.1.

¹⁸ Isto.

mosta Muhamed-beg je u vezi s tim sultanu podnio izvješta i zamolio ga da se izda naređenje službencima za prikupljanje prihoda da se i od Vlaha nahije Belgrad uzme suma u iznosu od 5.508 akči na ime resmi filurije.¹⁹

Sultan Sulejman je 2. juna 1566. (14. zul-ka'ade 973.) godine uputio naredbu begu Kliškog sandžaka i kadiji Novosela da se zaduže knezovi i primićuri, kako je to bila praksa i ranije, i da odmah pokupe traženu filuriju.²⁰

Novi kameni most preko rijeke Neretve građen je prema arhitektonskom projektu mimara Hajrudina, učenika mimara Sinana, najvećeg osmanskog graditelja 16. stoljeća. Podatak o tome sadržan je u jednom dokumentu Muhimme deftera iz 1567.-1569. godine. U sultanovom fermanu, upućenom glavnom državnom arhitekti mimaru Sinanu, navodi se da je hercegovački beg Husejn za gradnju tvrđave u luci Makarska preporučio Visokoj Porti mimara Hajrudina, koji je nešto prije navedenog datuma, s velikim profesionalnim umijećem i vještinom projektovao i završio gradnju mosta u Mostaru. Izgradivši most u Mostaru, Hajrudin je sebi osigurao atribut cijenenog arhitekta, zbog čega je sultan dao instrukcije glavnom arhitekti da ga imenuje za graditelja tvrđave u Makarskoj.²¹

Ko je, ustvari, bio Hajrudin i zašto je baš on poslan u Mostar da gradi novi most preko rijeke Neretve? Pretpostavka je da je on porijeklom iz ovih krajeva, da je posredstvom devširme stigao u Istanbul i da se na sultanovom dvoru obrazovao u tehničkoj školi. Po završenom studiju, radio je u timu državnih arhitekata.²² Kako je Hajrudinov maternji jezik bio jezik područja u kojem je trebao da se sagradi ovaj objekat, upućen je da izvrši procjenu terena i drugih potrebnih elemenata. Poznavanjem jezika i lokalnih prilika mogao je ostvariti potrebnu komunikaciju i na terenu i sa izvođačima projekta, što je znatno olakšavalo izvođenje radova. Zbog toga se pokazalo krajnje svrsishodnim poslati arhitektu Hajrudinu u Mostar da realizuje planirani projekt. Slične mjere poduzimala je osmanska administracija kada

¹⁹ Isto, s. 1653, d. 1.

²⁰ Isto.

²¹ 7 *Numaralı Muhimme Defteri (975-976/1567-1569) II*, Ankara 1999., 15, dokumenat 1316.

²² Ahmed Refik, *On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935, 45. (dalje: A. Refik, *On altıncı*). U navedenom djelu se navodi mimar Hajreddin kao državni arhitekt dana 24. rebiul-evvela 972., odnosno 30. 10. 1564. godine.

je za upravnike u Hercegovačkom, Bosanskom i Kliškom sandžaku najčešće postavljala one ličnosti koje su vodile porijeklo iz tog područja.

U gradnji mosta učestvovali su, pored domaćih, i dubrovački graditelji, koji su tradicionalno bili dobri majstori građevne struke. Zbog profesionalno izvođenog rada, osmanska administracija je često koristila njihove usluge. A dubrovački majstori, kao vazali Osmanske države, morali su, na zahtjev, istina uz plaćanje usluga, obavljati tražene poslove.

U vezi s njihovim angažmanom na izgradnji kamenog mosta u Mostaru sultan Sulejman I uputio je naredbu dubrovačkoj vlasteli, sa datumom 8. marta 1566. godine (15. šaban 973. po Hidžri) sljedećeg sadržaja:

Vlasteli Dubrovnika napisana je naredba (u kojoj je rečeno) da je mostarskom kadiji i nadzorniku Muhamedu poslana naredba da se u kadiluku Mostar, u Livi Hersek izgradi most. Oni su poslali izvještaj da su za gradnju navedenog mosta potrebni građevinski radnici koji bi radili za platu. U vezi sa tim naređujem:

Kada primite moju časnu naredbu, i kada vam gore spomenuti kadija i nadzornik pošalju pismo i svoga čovjeka u vezi sa gradnjom mosta i zatraže, koliko god bude trebalo građevinara, vi ćete ih zajedno sa njihovim alatom i ostalim što im je potrebno uputiti na mjesto gradnje i predati ih. Oni će odmah ići i radiće za platu koju će dobiti od kadije i nazira iz troškova predviđenih za izgradnju.²³

Iz nekih sultanskih naredbi zna se da su građevinski majstori imali dnevnu platu u iznosu od 12 akči, a obični radnici deset akči.²⁴ Kada poredimo navedeni iznos dnevnicama sa dnevnicama drugih službenika, vidimo da su dnevnicke bile dosta visoke. Omogućavale su i stručnim radnicima (ustad) i fizičkim radnicima (‘irget) lijepu zaradu u toku građevne sezone.

U izgradnji mosta učestvovali su i članovi tvrđavske posade Mostara i Blagaja, zatim građevinari iz nahije Popovo. Za njihov angažman sultan je uputio naređenje 11. marta 1566. godine (18. šaban 973. po Hidžri)

²³ ANUBiH, *Zbirka 12*, s. 1061, d. 3.

²⁴ A. Refik, *On altınçı*, 73, d. 11, 12. Glavni državni arhitekt (Baş.mimar) Sinan uputio je 1587. godine sultanu molbu da građevinskim radnicima koji su gradili Mehmed-pašinu džamiju poveća dnevnicke na 16 akči, a drugim fizičkim radnicima na 12 akči. Sultan je odgovorio da bi povećanje dnevnicke nanijelo štetu finansijama vakufa i da on treba da postupa u skladu s ranije donesenim naredbama u vezi s radnim dnevnicama.

sandžak-begu Hercegovačkog sandžaka i kadiji kadiluka Novi, a na osnovu prethodno podnesenog izvještaja nadzornika gradnje mosta. U naredbi, između ostalog, stoji:

Kada primite moju časnu naredbu, za gradnju mosta ćete odrediti potreban broj članova posade iz tvrđava Blagaj i samog Mostara. Njih ćete odmah poslati gore spomenutom gospodinu kadiji i nadzorniku. Iz nahije Popovo, u kadiluku Novi, uzetećete potreban broj građevinara, pa ćete ih uputiti u gore spomenuto mjesto. Oni će raditi za platu, koja će se isplatiti iz novca odobrenog za troškove izgradnje mosta.²⁵

Ova dva dokumenta govore da tvrđavska posada nije dodatno plaćana za gradnju tvrđava, jer je to spadalo u sadržaj njihovih obaveza. Tu vrstu radnih obaveza imali su i drugi članovi tvrđavskih posada, dok su majstori i fizički radnici za svoj angažman dobijali dnevnice.²⁶

Rezimirajući sadržaj dokumenata, može se reći sljedeće:

Gradnja Mosta sultana Sulejmana započeta je poslije 11. marta 1566. godine, a završena je u toku građevne sezone 1566. godine. Znači da je gradnja mosta izvršena za nekoliko mjeseci, upravo onako kako je proračunom stručnjaka i predviđeno, a ne kako se ranije mislilo.²⁷ O tome svjedoče i sačuvani hronogrami.

*Neka je vesela duša sultana Mehmeda,
Koji je ostavio slično humano djelo,
A (sultan) Sulejman neka je zdravo,*

²⁵ Isto, s. 1061, d. 4.

²⁶ U kanun-namama, koji se odnose na naše krajeve, nalaze se odredbe o majstorima koji grade i popravljaju tvrđave. Njihova organizacija odvija se pod nadzorom neimara koji uživa timar za neimarsku službu. Vidjeti: *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta turcica, Tomus primus, Serija I, Zakonski spomenici, Sarajevo 1957, s. 29, 42, 65. Praksa da posadnici tvrđava učestvuju u gradnji drugih tvrđava, kada je to potrebno, provedena je i u kasnijem periodu. O tome vidjeti sidžil Mostarskog kadiluka br. 4 koji se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu, strana 31, d. 2.

²⁷ U literaturi postoji mišljenje da je gradnja kamenog mosta preko rijeke Neretve trajala više godina, što navedeni dokumenti demantuju. O tome je pisao Alija Nametak, navodeći da je gradnja mosta započeta u oktobru 1557. godine. A. Nametak, *Mostarski stari most*, Sarajevo 1932, 6-13; Dž. Čelić – M. Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, "Sarajevo Publishing", Sarajevo 1998., 231-236.

*Za čije je vladavine pobjedonosno završena gradnja.
Zalaganjem nazira (nadzornika) most je dovršen
I napisan kronogram: "Svod svemoći"
Godina 974 (1566/67).²⁸*

Prema Mehmedu Ašiku, tekst hronograma je napisao Mevlana Derviš Husejn iz Mostara.²⁹

U *Putopisu* E. Čelebije nalazi se još jedan hronogram o izgradnji ovog mosta:

*Ovaj je most sagrađen potpuno kao luk duge,
ima l' mu slična na ovom svijetu, moj Bože!
Jedan znalac pogleda ga sa divljenjem
i reče mu hronostih:
I mi ćemo preći preko one ćuprije
preko koje je prešao (ostali) svijet, moj sultanu!
Godine 974/1566.³⁰*

Prema projektu mimara Hajrudina sagrađen je most raspona od 46 aršina, odnosno 28,70 metara, sa lukom visine 21 metra od ljetnog vodostaja, a širok 4,5 metara. Most je građen od tesanog kamena zvanog tenelija, koji je vađen iz kamenoloma u Mukoši, oko 5 km južno od Mostara. U konstrukciju mosta ugrađeno je preko 456 kamenih blokova ovog kamena, ali tačan broj nije mogao biti izračunat, jer je dio ovih kamenih blokova, oko 60, u srednjem dijelu mosta, prilikom njegovih krpljenja, prekriven malterom.³¹

Kao i drugi strani putnici koji su prelazili preko ovog mosta i Evlija Čelebi je uočio skladnost mosta i profesionalno umijeće njegovog arhitekta. Također je uočio i harmoniju mosta s okolnim ambijentom, te je u svom oduševljenju o njemu sačinio slijedeći zapis:

²⁸ M. Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine, III*, "Sarajevo Publishing", 149.

²⁹ R. Anhegger, "Brücke", 99.

³⁰ E. Čelebi, *Putopis*, odlomci o jugoslavenskim zemljama, Preveo i komentar napisao Hazim Šabanović, "Sarajevo-Publishing", Sarajevo 1996., 470, 471. Hronogram o izgradnji mosta sadržan je i u knjizi Hivzije Hasandedića, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1980., 114, (dalje: H. Hasandedić, *Spomenici*).

³¹ M. Kujačić, "Konzervacija Starog mosta u Mostaru", *Naše starine VII*, Sarajevo 1960., 211.

Kada se ovaj most pogleda iz daljine, izgleda okrugao kao luk iz kojeg je tek izletjela strijela, pa je tako stao. Neimarski ukus, preciznost, eleganciju, koja je unošena u ovu divnu kamenu tvorevinu, nije pokazao ni jedan stari neimar. Otkako je sazidan ovaj visoki most, otada ovamo dolaze neki veziri, prvaci i visoki dostojanstvenici da ga vide. I sjedeći u pomenutom čardaku, oni promatraju kako mnoga smiona djeca šehera stoje spremna na ivici mosta. I kad se zatrče i skoče sa mosta, padaju dolje u rijeku i lete u zraku kao ptice, praveći, svaki od njih, posebnu vrstu akrobacije.³²

U dokumentima iz 16. stoljeća ovaj se most naziva mostom sultana Sulejmana. Kasnije je srastao sa životom Mostaraca. Od milja su ga prozvali Stari most. Taj naziv će zadržati do dana kada su ga Hrvati 1993. u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu granatama srušili u tokove Neretve.

U toku svoje historije most je nekoliko puta popravljan. U konstrukciji mosta bio je ugrađen natpis iz 1676. godine. Nisu poblizje navedeni zahvati koji su izvođeni na mostu u to vrijeme.³³

Drugi zapis o rekonstrukciji mosta bio je, također, ugrađen u konstrukciju mosta na manjoj kamenoj ploči i odnosio se na godinu 1737.³⁴

Most je popravljan i u vrijeme austrougarske vlasti. Vršene su neke sanacije i korekcije, pri čemu je most gubio na svojoj originalnosti i autentičnosti. Most je i kasnije popravljan, naročito poslije II svjetskog rata.

U toku radova koji su, s prekidima, trajali duže vremena, na mostu su zamijenjeni pojedini oštećeni kameni blokovi, skinute zakrpe od maltera koje su narušavale ljepotu mosta, a istovremeno je vršeno i osmišljavanje okoline mosta. Okolina je s mostom vizuelno činila historijsko-arhitektonsku kompoziciju, po kojoj je Mostar tokom stoljeća bio prepoznatljiv. U studijskoj analizi koju su uradili Juraj Najdhart i Džemal Čelić zapisano je:

Taj impozantni luk sa svojim kulama, zdanjima i krovovima koji su se ovako sivkasti na sivom, nenamješteno, kao neke sige, načičkali okolo, čini, u okviru divljeg pejzaža Neretve i krša, tako harmoničnu cjelinu, da, apstrahirajući detalje, sve skupa više slični na veliku stijenu na kojoj su izrasli kristali, nego na

³² E. Čelebi, *Putopis*, 471.

³³ Dž. Čelić - M. Mujezinović, *Stari mostovi*, 244.

³⁴ M. Mujezinović, *Epigrafika III*, 152.

*predio u kome je čovjek gradio za svoje potrebe. Pa ipak, to je sve tvorba teške i mučne prošlosti, gdje je čovjek, u vječitoj borbi za svoj opstanak i samoodržanje (ratovi, ropstvo, plemenske mržnje itd.) umio u taj kamen unijeti samoga sebe, svoj temperament, svoju psihu, svoju vedrinu.*³⁵

Analizirajući ambijent u koji je bio uklopljen Most sa kulama, autori navedene studije su konstatovali da se u nizanju historijskih elemenata jasno vidi historijska periodika njegovog života i dominacija svakog historijskog perioda kroz koji je prolazio. Nastup novog doba i anarhija novih arhitektonskih ostvarenja prekinuli su kontinuitet i harmoniju ovog urbano-historijskog kompleksa ostvarivanu tokom prethodnih stoljeća.

U toku naznačenog perioda vršena je analiza za konzervaciju, restauraciju i adaptaciju pojedinih historijskih cjelina u skladu sa savremenim potrebama zajednice, pri čemu se vodilo računa da se sačuva uspostavljeni historijski koncept³⁶, zatim realizacija predviđenih i pripremnih radova.³⁷

Most je 2004. godine ponovo izgrađen u obliku i proporcijama adekvatnim originalnoj konstrukciji mosta iz 1566. godine. Gradili su ga oni koji ga nisu rušili. Opširnu studiju sa svim elementima vezanim za plan izgradnje i samu gradnju Mosta i njegovog arhitektonskog naslijeđa objavio je Mostarac Amir Pašić, arhitekt, koji je i sam učestvovao u pripremnim i projektnim rješenjima.³⁸ ■

³⁵ J. Neidhardt – Dž. Čelić, “Stari most u Mostaru, Arhitektonsko-urbanistička problematika konzerviranja i restauriranja mosta i okoline te korigiranje udaljenih objekata, koji optički pripadaju okolini mosta”, *Naše starine* I, Sarajevo 1953., 136.

³⁶ Isto, 135-140

³⁷ Dž. Čelić – M. Mujezinović, *Stari mostovi*, 245.

³⁸ A. Pašić, *Mostar 2004 Program 1994-2004- Final report*, Istanbul 2005.

THE OLD BRIDGE IN MOSTAR

Summary

The aim of this paper is to present the origins of the Old Bridge in Mostar. For a long time, the Yugoslav historiography was of the opinion that it was part of the Ancient Roman heritage. Scientists using original materials from the Ottoman period claimed as early as in 1940's that the Old Bridge had been built during the rule of Sultan Suleiman the Legislator, in 1566, and that the designer was Mimar Hayrettin. On the basis of original *Akham defter* documents from the Ottoman State Archives in Istanbul, this paper presents all the details related to its design and construction process. The paper even lists the amounts allocated for construction and the social categories that had participated in it.

Key words: Mostar, bridge, construction workers, sultan, Muhammed-bey, Ottoman State.